

ELMÉLET–MÓDSZERTAN

SZŰCS ZOLTÁN

A 2011. évi népszámlálás és a területi statisztika

Bevezető

Magyarországon 1870 óta rendszeresen, általában tízéves időközökben kerül sor népszámlálásra. A legutóbbit a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 2001-ben hajtotta végre. A soron következő népszámlálást az Európai Parlament és a Tanács nép- és lakásszámlálásról szóló 2008. július 9-i 763/2008/EK rendelete¹ szerint, amely a tagországokra vonatkozóan kötelező érvényű, 2011-ben kell megtartani. A népszámlálás végrehajtási módjára vonatkozóan a KSH három változatot dolgozott ki:

- adatok biztosítása kizárólag igazgatási célú nyilvántartások felhasználásával, a személyes adatok statisztikai célú összekapcsolásával;
- alapadatok biztosítása a Közigazgatási Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (KEK KH) személyiadat- és lakcímnnyilvántartása, valamint a KSH címregisztere alapján, kiegészítő adatok biztosítása reprezentatív lakossági összeírással;
- adatok biztosítása teljes körű lakossági összeírással.

Az igazgatási célú nyilvántartások vizsgálata azt mutatta, hogy jelenlegi formájukban népszámlálási célra nem alkalmasak, mert

- közös azonosító hiányában egymással nem kapcsolhatók össze,
- az egyes népszámlálási jellemzők vonatkozásában nem teljes körűek (például nem minden személyre állnak rendelkezésre az adatok);
- van olyan jellemző, amelyre vonatkozóan nincs hivatalos nyilvántartás (például iskolai végzettség, háztartási és családi viszonyok, lakásjellemzők).

A vizsgálatot követően a népszámlálás lehetséges végrehajtási módjai közül kiesett a nyilvántartások összekapcsolásának a lehetősége. A továbbiakban azt kellett vizsgálni, hogy a személyiadat- és lakcímnnyilvántartásban tárolt személyi információk képesek-e helyettesíteni a lakossági kikérdezéssel gyűjtött adatokat. Ez a 2005. évi mikrocenzus adatállományának a KEK KH személyiadat- és lakcímnnyilvántartásából átvett cím- és személyi adatok összehasonlításával valósult meg.

Szintén a lehetséges végrehajtási módok kiválasztása volt az egyik célja a 2008. évi próbafelvételnek, amelynek eredményeit a KSH szakemberei összevetették a KEK KH személyiadat- és lakcímnnyilvántartásában az adatfelvétel területére vonatkozóan nyilvántartott adatokkal.

¹ Az Európai Parlament és a Tanács 763/2008/EK (2008. július 9.) rendelete a nép- és lakásszámlálásról: magyar nyelven <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:218:0014:0020:HU:PDF>
angol nyelven: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:218:0014:0020:EN:PDF>

Mindkét vizsgálat hasonló eredményt hozott, a hivatalos nyilvántartás adatai csak részben felelnek meg a valós helyzetnek: a lakások egy része teljes cím (közterület, házszám, emelet, ajtó) szinten nem volt párosítható, az ugyanezekben a lakásokban lakó személyek egy része pedig nem a bejelentett lakcímén él.² Fontos, hogy a felvételekből származó, valamint a személyiadat- és lakcímnnyilvántartásból átvett adatok összehasonlíthatósága mindkét vizsgálat esetében az adatvédelmi szabályoknak megfelelően, anonimizáltan történt.

A kormány a vizsgálatok eredményeinek ismeretében 2008. október 1-jén a teljesebb adatokat biztosító, teljes körű lakossági kikérdezésen alapuló népszámlálás mellett döntött. Ezt tartalmazza a 2011. évi népszámlálásról szóló, az Országgyűlés által 2009. október 5-én elfogadott törvény is. E módszer előnye, hogy – az uniós rendeleten túl, amely egyes jellemzőket települési szinten, másokat csupán régiós területi szinten tesz kötelezővé – minden jellemző esetén biztosítja, hogy az adatok tetszőleges, akár településenként vagy annál kisebb területi egységekre is feldolgozhatók, összesíthetők, más népszámlálási jellemzőkkel kombinálhatók legyenek, átfogó képet adva az adott területen élő népesség, a háztartások, a családok és a lakások számáról, összetételéről.

Adatközlési formák a korábbi népszámlálások során

Már a korai, 19. század végi népszámlálások adatainak feldolgozásakor és közzétételekor is felismerték a kisterületi adatok fontosságát, és a legfontosabb járásokonkénti információkat már az 1869. évi népszámlálást követően közzétették, majd az ezt követő népszámlálások eredményei településsoros (1890-ben várossoros) formában is megjelentek. A táblázatok általában tartalmaztak járásokonkénti és megyénkénti összesítő sorokat is. Az 1910. és az 1920. évi népszámlálás néhány adatát az egyes népesebb pusztákra, telepekre is közölték, az 1930. és 1949. évi népszámlálás eredményeiből pedig a külterületi lakott-helyekre tettek közzé adatokat.

Az 1941. évi népszámlálás eredményeiből a világháborús események miatt mindössze egy kötet, a „Demográfiai adatok községek szerint” jelent meg, az adatok közzétételére csak évtizedekkel később, 1975–1982 között került sor. Az ekkor kiadott kötetek közül három tartalmazott községsoros adatokat.

Az 1960. évi népszámlálás volt az első, amikor a KSH a főbb országos eredményeket tartalmazó, valamint a tematikus kiadványokon túl – a területi adatok fontosságát tovább hangsúlyozva – valamennyi megyéről külön kötetet adott közre részletes községenkénti és járásokonkénti adatokkal. Ez a forma a későbbiekben is megmaradt azzal, hogy a járások 1984 eleji megszűnését követően az adatok közzétételének ezt a szintjét a városkörnyéki, majd a statisztikai kistérségek 1994. évi létrejöttét követően 2001-től a kistérségi adatok váltották fel.

A kisterületi, a településnél kisebb területi egységre összesített adatok iránti fokozatosan növekvő igények kielégítésére a Központi Statisztikai Hivatal az 1970. és az 1980. évi népszámlálás legfontosabb eredményeit számlálókörzet- és külterületssoros bontásban is közzétette, valamint nyolc megyeszékhelyről (Pécs, Kecskemét, Békéscsaba, Szeged,

2 Részletesebben: Waffenschmidt Jánosné: Felkészülés a 2011. évi népszámlálásra. Statisztikai Szemle, 87. évf. 3. sz.

Debrecen, Kaposvár, Szolnok és Zalaegerszeg) külön kiadvány is készült. Az 1980. évi népszámlálás újítása volt, hogy az adatokat – külön városokra és községekre – a települések népességnagysága alapján is összesítették és közzétették, valamint külön kiadvány mutatta be a lakótelepeken élők összetételét és életviszonyait.

Az 1990. évi népszámlálás alapvetően követte az előző népszámlálás publikációs rendszerét, azzal az eltéréssel, hogy a megyeszékhelyek népszámlálási adatait bemutató táblázatok a megyei kötetekben kaptak helyet, a nem megyeszékhely megyei jogú városokról (Dunaújváros, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa, Sopron) pedig külön kötet készült. Külön kiadványsorozat mutatta be az országgyűlési egyéni választókerületek népszámlálásból származó legfontosabb személyi, háztartási, családi és lakásadatait. Az elektronikus adathordozók és azokat feldolgozni képes berendezések 1990-et követő egyre szélesebb körű elterjedése, illetve ezzel összefüggésben az ilyen jellegű igények érzékelhető növekedése elősegítette, hogy a népszámlálás eredményei mágneslemezen, illetve CD-ROM-on is hozzáférhetőek legyenek.

A legutóbbi, 2001. évi népszámlálást követően a korábbiaknál lényegesen nagyobb teret kapott az adatok elektronikus formában való közzététele. A népszámlálás kiadványai nemcsak hagyományos, papíralapú kiadványok formájában jelentek meg, tartalmuk – az érdeklődők számára továbbfelhasználásra alkalmas módon, többségük magyar és angol nyelven egyaránt – az interneten is elérhetővé, letölthetővé vált.³ Egyes kiadványok önálló, a megyei (benne településsoros) és a fővárosi (azon belül kerületi) adatokat tartalmazók pedig a papíralapú kiadványok mellékleteként CD-ROM-on is megjelentek. A statisztikai kistérségek adatait külön kötet mutatta be.

A népszámlálás területi adatainak hasznosulása

A területfejlesztési politikához kapcsolódó tervezés, programozás, területi elemzések, értékelések, valamint a programmegvalósulás témájában számos feladat végrehajtásához követelmény a népszámlálási területi adatok megléte. Ezek közül a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény előírja az országra és annak egyes térségeire vonatkozó társadalmi, gazdasági és környezeti adatok folyamatos figyelemmel kísérését, azok elemzését, értékelését, ezek alapján a beavatkozási irányok meghatározását. Mindez nem nélkülözheti a települési, illetve a településekből képezhető nagyobb, de a megyénél kisebb településegységek, például a kistérségek adatainak ismeretét. Ezek a vizsgálatok képezik alapját annak a kormány által az Országgyűlés számára négyévente készített beszámolóknak, amely az ország területi folyamatait, a területrendezési tervek érvényesítésének hatásait mutatja be.

Részben szintén a népszámlálási adatokra épül az Országos területfejlesztési koncepció, amely nemcsak az ország egészére, hanem annak egyes térségtípusaira (az aprófalvas térségekre, a nemzeti kisebbségek által nagyobb arányban lakott térségekre, tanyás térségekre) is területi célokat határoz meg. E területek kijelöléséhez – akárcsak a kedvezményezett térségek lehatárolásához, valamint a településhálózat fejlesztéséről szóló orszá-

³ www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/kotetek.html

gos szintű területpolitikai dokumentum elkészítéséhez – az adatok forrását a népszámlálás adja.

A népszámlálási adatok azonban nemcsak az országos irányítású nagy- és kisterületi fejlesztések, döntések előkészítéséhez szolgálnak alapul, hanem az ennél kisebb, egy vagy több települést érintő, helyi vagy kistérségi szintű döntések előkészítését is elősegíthetik, továbbá hozzájárulhatnak a településen belüli területi egységek lehatárolásához is. Ez utóbbi – a helyi társadalom összetétele, belső tagozódása megismertetésével – megalapozhatja a helyi közigazgatás döntés-előkészítési, döntéshozói tevékenységét, és segítséget nyújthat a hazai (például az Új Magyarország fejlesztési terv operatív programjai és akciótervei), valamint az európai uniós pályázatok kidolgozásához, a későbbiekben pedig a pályázatok eredményeinek méréséhez.

A területszervezési eljárásról szóló 1999. évi XLI. törvény 17. § (3) bekezdése előírja a várossá nyilvánítás szempontjait. Ezek között számos olyan, népszámlálásból származó területi, népességi, foglalkoztatási, illetve lakásállománnyal kapcsolatos adat, mutató szerepel, amely elengedhetetlen a kérelmet benyújtó nagyközség fejlettségének és térségi szerepének vizsgálatához, ezáltal a várossá nyilvánítási kérelmek elbírálásához.

Részben népszámlálási adatok felhasználásával készülnek a településrendezési tervek, amelyekhez a település egészénél kisebb területi egységekre összesített adatok szükségesek. Ezek egy része csak a népszámlálás adataiból nyerhető ki. A népességnek, a háztartások és a családok összetételének, valamint lakásállománynak a települések egyes részeire aggregált, csak a népszámlálás eredményeiből előállítható adatai jelentős mértékben hozzájárulhatnak a településüzemeltetési feladatok megszervezéséhez, sikeres ellátásához is.

A népszámlálás során gyűjtött adatok az előzőeken túl is számos olyan vizsgálathoz nyújtanak információkat, amelyek az egyes településeken, településcsoportokban, a települések lehatárolt részein élő népesség jellemzőit, társadalmi összetételét, életviszonyait kívánják megismerni. Ilyenek lehetnek – a teljesség igénye nélkül – a következők:

- a települések közötti munkaerővonzás, ingázás nagysága, iránya;
- a térségközpontok és vonzáskörzetük viszonya;
- a nagyvárosok és agglomerációik, az agglomerációs térségek közötti munkaerőmozgás;
- a kistérségek és az agglomerációk közötti eltérések.

Az előzőeken túl is folyamatosan felmerülnek – rendszeresen vagy eseti jelleggel – olyan adatigények, amelyek kielégítése csak népszámlálási adatokból lehetséges. E kutatások általában nem öncélúak: az eredmények, a belőlük fakadó szakértői következtetések, javaslatok vagy közvetlenül szolgálják valamely, a társadalom egészét vagy részét érintő – országos vagy területi – döntések előkészítését, vagy a későbbiekben alapul szolgálhatnak azok előkészítéséhez.

A népszámlálás országos és területi adatai a Központi Statisztikai Hivatal nyomtatott (évkönyvek, zsebkönyvek) és elektronikus (T-STAR) tájékoztatási rendszerének is részét képezik.

Európai uniós elvárások

A nemzetközi, európai uniós és nemzeti intézményeknek megbízható információkra van szükségük a népesség, valamint a lakások számáról és összetételéről. Ahhoz, hogy ezek az információk az Európai Unió valamennyi tagállamára vonatkozóan összehasonlíthatóak legyenek, biztosítani kell, hogy az adatok minden országban egységes tartalommal, azonos fogalmi rendszerben álljanak rendelkezésre. A kapcsolódó definíciókat, fogalmakat az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága és az Európai Unió statisztikai hivatala (Eurostat) által közösen kidolgozott, „Ajánlás a 2010 körüli nép- és lakásszámlálásokhoz” című dokumentum⁴ tartalmazza, az egységes tartalom biztosítása érdekében pedig az Európai Parlament és a Tanács két, a tagállamok számára kötelező érvényű (az egyeztetés szakaszában lévő) rendeletet készít elő, amelyek véglegesítése és elfogadása 2010 első felében várható.

Az egyik rendelettervezet a nép- és lakásszámlálásról szóló 763/2008/EK rendelet mellékletében felsorolt, kötelezően biztosítandó jellemzők bontását szabályozza. Az egyes jellemzők bontásának mélységére vonatkozóan részletes, közepes és rövid bontási szintet határoz meg, ahol a rövid bontási szint a közepes, utóbbi pedig a részletes bontási szint elemeinek összevonásával hozható létre. A szintek száma a kevésbé összetett jellemzők esetében ennél kevesebb is lehet. Például az életkor részletezésére a tervezet mind a három bontási szintet meghatározza (a részletes bontási szintet a korév, a közepeset az ötéves korcsoport, a rövidet pedig az előbbiből képezhető nagyobb korosztályok alkotják), a jelenlegi gazdasági aktivitásra viszont csak kettő, az egyéni foglalkozásra pedig egy kötelező bontási szintet ír elő.

A másik rendelettervezet a kötelezően előállítandó országos, valamint a régiókra, a megyékre és településekre aggregált adatokat tartalmazó táblázatok tartalmát határozza meg. A nép- és lakásszámlálás végrehajtási rendeletén dolgozó, több európai uniós ország szakértőjét magába foglaló munkacsoport javaslatot készített a közzététel programjára. Fontos szempont volt, hogy a kialakított közzétételi programjavaslat kellően fogja át, összehasonlíthatóan mutassa be az országok, régiók és – a legfontosabb vonatkozásokban – a települések adatait, úgy, hogy az előírások minden országban teljesíthetők legyenek.

A népszámlálás eredményei keresztábrákba rendezhetők, amelyek nagyságának csak az áttekinthetőség, a felhasználhatóság, az össze nem illő adatok kombinálásának elkerülése szab határt. A szakértői csoport a részletes, sokszor csak nehezen áttekinthető, többdimenziós táblatervek sokasága helyett kialakította az úgynevezett elektronikus hiperkockákat, amelyek tartalmát ismérvmátrixban rögzítették. A mátrix leírja, hogy az egyes hiperkockák milyen ismérveket tartalmaznak, és fordítva, hogy az egyes ismérvek melyik hiperkockákban fordulnak elő. Egy hiperkocka tehát egy táblát helyettesít, oly módon, hogy azt nem végleges, „megrajzolt” formájában jeleníti meg, hanem meghatározza, hogy az adott táblázatot mely jellemzők kombinációjával kell előállítani, meghatározva az egyes jellemzők részletezettségét is. Ezzel a módszerrel az egyes hiperkockák tartalma áttekinthető módon mutatható be részletes táblaterv nélkül is. A mátrix azt is

⁴ <http://www.unece.org/stats/documents/ece/ces/ge.41/2006/zip.1.e.pdf> (angol nyelven).

meghatározza, hogy az adatoknak, adatkombinációknak milyen területi (NUTS 2, NUTS 3, LAU 2) és bontási szinten (részletes, közepes, rövid) kell rendelkezésre állniuk. A részletes területi bontású adatokat tartalmazó hiperkockák kevesebb kombinációt és alacsonyabb bontási szinteket tartalmaznak, mint a nagyobb területet felölelő régiós és országos táblák.

A népszámlálási adatok harmonizált és rugalmas közzététele érdekében az Eurostat új projektet indított. Létrehozta az Eurostat Népszámlálási Központot, aminek célja a korábbiól eltérő szemléletű, az adatmegosztás elvére épülő adatközlési és továbbítási rendszer létrehozása a 2011. évi népszámlálási adatoknak az Eurostat weboldalán történő publikálására.

A rendszer lényege, hogy az adatszolgáltató nemzeti hivataloknak nem kell létrehozniuk egységes adatbázist, továbbra is használhatják saját informatikai rendszerüket, adattárolási módszereiket, amelyekhez az Eurostat biztosítja az egységes lekérdezőrendszert. Az egyes jellemzők struktúra- és fogalomleírását tartalmazó metaadatok tárolása szintén minden tagországban azonos módon, a statisztikai adatok és a metaadatok cseréjére kifejlesztett SDMX-szabvány (Statistical Data and Metadata eXchange – statisztikai adat- és metaadatcsere) szerint történik. Mindez biztosítja, hogy az Európai Unió valamennyi tagországára vonatkozóan a kötelezően szolgáltatandó adatok, táblázatok azonos formában, azonos formai és tartalmi követelmények szerint álljanak rendelkezésre.

Az ismévmátrixok által meghatározott nagy terjedelmű, részletes táblázatokat nem kell megküldeni a központnak, az azok előállításához szükséges adatokat a nemzeti statisztikai hivatalok tárolják. Az adatfelhasználók a központ internetes felületén a metaadatok alapján beazonosíthatják a felhasználási célnak leginkább megfelelő táblázatokat, és az igényüket – bármely tagországra vonatkozóan – jelzik a központnak. A központ az érintett nemzeti statisztikai hivatal adatállományából lehívja a kért adatokat, és – több országra vonatkozó kérés esetén összegyűjtve – átadja a felhasználónak.

Az adatközlés tervezése

A népszámlálási adatok felhasználói, köztük a központi és a helyi igazgatás szervei, a kutatóintézetek és egyéni kutatók, a különböző érdekvédelmi és civil szervezetek jogosan várják el, hogy a jelentős, többmilliárdos költséggel végrehajtott népszámlálás eredményei minél szélesebb körben, az általuk igényelt formában és részletezettségben, a lehető legkorábban elérhetők és felhasználhatók legyenek.

A népszámlálás előkészítése az erre a célra létrehozott projekt keretei között történik. A projekt céljai között kiemelt helyet foglal el a népszámlálási eredmények közzétételi tervének kidolgozása, ezen belül felhasználóbarát tájékoztatási program megtervezése a széles közvélemény, a politikai döntéshozók és a tudományos élet szereplői igényeinek, valamint az Európai Unió felé irányuló adatszolgáltatási kötelezettségnek messzemenő figyelembevételével.

A projekten belül a népszámlálás előkészítéséhez kapcsolódó legfontosabb feladatok (tematika kidolgozása, területi előkészítés, adatelőkészítési és egyéb informatikai feladatok, regiszterekkel való kapcsolat, minőségbiztosítás, kommunikáció, tájékoztatás) ellátását, e feladatokkal összefüggő tevékenységek megtervezését az egyes témák szakértőiből álló munkacsoportok végzik.

A feladat nagyságára és fontosságára tekintettel a projekt keretei között létrehozott tájékoztatási munkacsoport fő feladata, hogy javaslatot készítsen

- a közzétételi formák, csatornák kiválasztására;
- a közzeendő adatok struktúraleírására;
- a tájékoztatási adatbázis tartalmára, kialakításának, feltöltésének ütemezésére;
- a közlési tematikára és ütemtervre;
- az Európai Unió tájékoztatással kapcsolatos rendelete szerinti adatátadásra.

Táblázatos adatmegjelenítés

Az már az előkészítés jelenlegi fázisában is látható, hogy a népszámlálásoknál korábban alkalmazott adatközlési formák nem felelnek meg a 21. század eleji felhasználói igényeknek. Nem elég az adatok táblázatokba összesítése és hagyományos⁵ vagy akár elektronikus formában való közzététele. A felhasználók, különösen a társadalomkutatással foglalkozó szakemberek ezeken túl, de még inkább ezek helyett az adatbázisból való közvetlen lekérdezési lehetőségeket igénylik. Ugyanakkor – a nyomdai előállítással kapcsolatos emberi és pénzügyi erőforrásoknak a lehető legalacsonyabb szinten tartása mellett – biztosítani kell, hogy a legfontosabb, mindenki által várt és igényelt adatok, adatkombinációk valamennyi témában hagyományos, nyomdai úton előállított kiadványokban – legalább régiós és megyei bontásban – is rendelkezésre álljanak.

Papíralapú kiadványként továbbra is célszerű közreadni a népszámlálás valamennyi témájának (népességi és lakásjellemzők, foglalkoztatás, iskolázottság, háztartás- és családösszetétel) legfontosabb adatait összefoglaló kötetet, és meg kell vizsgálni, hogy mely témák esetében van igény önálló, bővebb, nyomdai kivitelezésű kiadványra, esetleg mely témák vonhatók össze közös kötetbe.

A 2011. évi népszámlálás eredményeinek közzétételekor az eddigieknél lényegesen nagyobb teret kell kapnia a különböző elektronikus adatközlési formáknak. Ezek egy részére (mágneslemez, CD-ROM, internet) már a korábbi népszámlálásoknál is volt példa. A legutóbbi népszámlálás óta az elektronikus adatközlés lehetséges formái tovább bővültek, az ezeket kezelni képes technikai eszközökkel (CD-, illetve DVD-olvasóval rendelkező asztali vagy mobil számítógép) az adatfelhasználók túlnyomó része rendelkezik, a világhálón elhelyezett információk elérését és feldolgozását biztosító széles sávú internetkapcsolat körükben általánossá vált.

Az adatokhoz való hozzáférést jelentősen gyorsítja, ha a felhasználók feldolgozott, táblázatos formában hozzájutnak a legfontosabb adatokhoz. Ez egyrészt jelentheti a papír alapú kiadványok CD-n, DVD-n való megjelenítését, interneten való közzétételét, másrészt az ezekben a kiadványokban nem szereplő, ám a korábbi tapasztalatok és előzetes felmérések alapján várhatóan a felhasználók érdeklődésére számot tartó további információk ily módon való közzétételét is. Ez utóbbi nagy részletezettségű, többdimenziós, részletes területi tagolású táblák megjelenítését is lehetővé teszi, ami azon túl, hogy a felhasználó számára biztosítja a viszonylag részletes adatkombinációkhoz való gyors

⁵ A 2001. évi népszámlálás eredményeit bemutató kiadványok összes oldalszáma meghaladta a 24 ezret, amelyek túlnyomó része táblázatokat tartalmazott.

hozzáférést, szemléletesen mutatja meg a népszámlálás személyi, háztartási, családi és lakásadatainak egymással való kombinálásában rejlő széles körű lehetőségeket, az adatok területi részletezettségét.

Adatfeldolgozás a népszámlálás adatbázisából, adatvédelem

A felhasználók jelentős hányada egyre inkább az elemi szintű adatokhoz való közvetlen hozzáférést igényli, rendelkezik is azokkal az ismeretekkel és eszközökkel, amelyek lehetővé teszik számára – az adatállományokhoz való hozzáférés esetén – a munkájához, kutatásaihoz szükséges adatok előállítását. A tájékoztatási koncepció kialakításáért felelős munkacsoportnak – egyebek mellett – éppen az a feladata, hogy teremtsen meg az összhangot az egyedi adatok védelme és az elemi szintű adatok iránti felhasználói igények teljesítése között. Az adatvédelem a népszámlálási adatok esetében szigorúbb követelményeket támaszt, mint a kismintás adatfelvételekből származó adatok esetében.

A cél az, hogy a népszámlálási adatokat használó szakemberek, kutatók vagy bárki, aki valamely téma iránt érdeklődik, gyorsan, könnyen, komolyabb informatikai ismeretek nélkül is hozzájuthasson az adatokhoz, lehetőleg olyan részletezettségben és területi bontásban, amilyenre munkájához, érdeklődése kielégítéséhez szüksége van. Ehhez olyan adat-kozzételteli, adatlekérdezési rendszert kell kialakítani, amely egyidejűleg teljesíti az előzőekben megfogalmazott elvárásokat, és eleget tesz az adatvédelmi törvény előírásainak is.

A KSH kötelességének tekinti az elektronikus tájékoztatási formák fejlesztését, ezen belül különösen a hivatal honlapjáról⁶ jelenleg elérhető, a területi statisztikai adatokat is magába foglaló interaktív tájékoztatási adatbázist, ahonnan a különböző társadalom- és gazdaságstatisztikai adatgyűjtések állományaiból a felhasználók – meghatározott korlátok között – saját igényeik szerinti bontásban és területi tagolásban kérhetnek le adatokat, illetve statikus táblákat tartalmazó táblarendszert (stADAT-táblák). Mindkét tájékoztatási forma alkalmas a népszámlálási adatok kozzétételére, a legtöbb felhasználó adatigényeinek kielégítésére.

A népszámlálási adatok iránt érdeklődők, azokat használók sajátos körét képezik a társadalom összetételét, rétegződését, háztartási és családi viszonyait, lakáskörülményeit, ezek területi aspektusait vizsgáló kutatók, akik nem elégszenek meg az aggregált adatok kínálta lehetőségekkel, hanem igényt tartanak az adatvédelmi szempontoknak megfelelően anonimizált mikroadat-állományokhoz való hozzáférésre. A 2011. évi népszámlálás előkészítése során meg kell vizsgálni, milyen adatvédelmi eljárások alkalmazásával érhető el, hogy a népszámlálás eredményei a mikroadat szintjén is kutathatók legyenek.

A mikroadatszintű hozzáférés érdekében a KSH létrehozta a kutatószobát, ahol a kutatók – előre egyeztetett időpontban, a hivatal által biztosított technikai eszközökkel és adatfeldolgozó programok használatával – dolgozhatnak, készíthetnek adatfeldolgozókat, lekérdezéseket a kutatószobában elhelyezett adatállományokból.

A 2011. évi népszámlálás mikroadataihoz való kutatói hozzáférés megvalósíthatóságának vizsgálatakor nem az a kérdés, hogy biztosítani kell-e ezt a lehetőséget, hanem az,

hogy milyen módon. Valójában tehát azt kell vizsgálni, hogy az adatfelhasználók számára a népszámlálási adatok tájékoztatási adatbázisból való elérése, valamint kutatászobai hozzáférése a jelenleg ismert és alkalmazott adatvédelmi eljárásokkal és lekérdező-alkalmazásokkal megvalósítható-e, illetve milyen fejlesztések szükségesek a feltételek megteremtéséhez.

A tájékoztatási adatbázist a felhasználók jelenleg is elérik az interneten keresztül, abból lehetőségük van lekérdezéseket indítani. A kutatászoba esetében is meg kell vizsgálni ennek a lehetőségét, oly módon, hogy az adatokhoz való hozzáférés időkorlátja (jelenleg csak munkaidőben van hozzáférés) megszűnjön, a rendszer képes legyen több felhasználó azonos adatbázisból történő egyidejű kiszolgálására, és csak az adatvédelmi előírások miatt szükséges lekérdezési korlátokat tartalmazzon. Mindkét tájékoztatási forma esetében biztosítani kell az adatoknak a felhasználó által meghatározott területi egységekre való lekérdezhetőségét.

Az Európai statisztika gyakorlati kódexe⁷ kiemelten foglalkozik a felhasználók statisztikai termékekhez történő egyidejű, széles körű és pártatlan hozzáféréseinek biztosításával, szorgalmazza a mikroadatokhoz való kutatási célú hozzáférés lehetőségének megteremtését. A népszámlálási adatok leírt módon való közzététele eleget tesz nemcsak a kutatói igényeknek, hanem kielégíti a kódexben megfogalmazott elvárásokat is.

A népszámlálási adatok térinformatikai ábrázolása

A népszámlálás területi adatainak térképi ábrázolását már a korai népszámlálásokat követően is általánosan alkalmazták. A múlt század végéig ezek az ábrázolások kizárólag papíralapú térképeken valósultak meg, csak az 1990. évi, majd – az informatika fejlődését kihasználva – a 2001. évi adatok megjelenítése egészült ki az informatikai eszközökkel előállítható kartogramokkal, egyszerű térképekkel. A soron következő népszámlálás területi adatai megjelenítésének egyik leghatékonyabb, legszemléletesebb módja a térinformatikai módszerek, digitális térképek alkalmazása, amely nemcsak a területi eltérések vizuális ábrázolását, hanem azok elemzését is elősegítő hatékony módszer. A népszámlálási adatok közzétételének tervezésekor mindezeket figyelembe véve biztosítani kell a területi adatok digitális térképeken való megjelenítésének személyi és tárgyi feltételeit. A fejlesztések – több európai országgal egyezően – az interaktív, az ábrázolni kívánt adatokat és azok területi bontását a felhasználó által meghatározható módon bemutató térképek irányába mozdultak el, ugyanakkor a nyomdai és internetes kiadványokban változatlanul fontos a megfelelő színvonalú, az elemzéseket alátámasztó és kiegészítő statikus térképek alkalmazása is.

Idősorok képzése

A népszámlálások előkészítésének, azon belül a tematika kialakításának, a kérdések és a válaszlehetőségek meghatározásának fontos eleme, hogy a gyűjtött adatok összehasonlíthatók legyenek a korábbi népszámlálások eredményeivel, azokból következtetni lehessen

⁷ magyar nyelven: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/bemutakozas/hun/eu_stat_kodex.pdf
angol nyelven: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/quality/documents/code_practice.pdf

az időbeli változások nagyságára és irányára. Ehhez a korábbi népszámlálások területi adatait korrigálni kellett a közigazgatási területváltozások hatásával, hogy az adatok mindig az aktuális népszámláláskor érvényes közigazgatási beosztást tükrözzék. Erre az 1970. évi és a későbbi népszámlálások vonatkozásában a jövőben is lehetőség van, az adatok ugyanis elektronikus formában rendelkezésre állnak. A korábbi népszámlálások eredményeinek az aktuális közigazgatási beosztás szerinti átdolgozása azonban a fennmaradt papíralapú feldolgozási táblák alapján történt, amelyek korábban a Központi Statisztikai Hivatal kezelésében voltak, ám a közelmúltban tárolásukat és kezelésüket a Magyar Országos Levéltár vette át.

A népszámlálások közötti közigazgatási változások átvezetése az 1960. évi és a korábbi népszámlálások adataiban a népszámlálási témákban jártas szakemberek több hónapra át tartó, a korabeli népszámlálások táblaanyagának jelentős hányadát érintő, összehangolt munkáját igényli. Mindezeket figyelembe véve csak a legalapvetőbb adatok átdolgozására, ebből következően a területi adatok vonatkozásában csak szűk adattartalmú hosszú idősorok képzésére van lehetőség, a részletesebb feldolgozások az adatokat felhasználó kutatókra várnak.

IRODALOM

- Czibulka Zoltán – dr. Lakatos Miklós* (2003): A népszámlálások adatközlései. In: Népszámlálások az ezredfordulón, 4. kötet (Szerk.: dr. Kepecs József), KSH, Budapest, 2003
- Dr. Thirring Lajos* (1981): Az 1941. évi népszámlálás. A népszámlálás története és jellemzése. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat – Magyar Országos Levéltár, Budapest
- Dr. Thirring Lajos* (1983–1989): Az 1869–1990. évi népszámlálások története és jellemzői, I–III. rész. KSH, Budapest
1960. évi népszámlálás. Az adatfelvétel és -feldolgozás összefoglaló ismertetése. KSH, Budapest, 1965
1970. évi népszámlálás, 31. Az adatfelvétel és -feldolgozás összefoglaló ismertetése. KSH, Budapest, 1977
1980. évi népszámlálás, 37. Az adatfelvétel és -feldolgozás összefoglaló ismertetése. KSH, Budapest, 1983
1990. évi népszámlálás, 28. Az adatfelvétel és -feldolgozás összefoglaló ismertetése (Szerk.: Szűcs Zoltán). KSH, Budapest, 1995
2001. évi népszámlálás, 31. Az adatfelvétel és -feldolgozás összefoglaló ismertetése (Szerk.: Szűcs Zoltán). KSH, Budapest, 2005, www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/kotetek.html
- A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi, 1869–1990, I. kötet. (Szerk.: dr. Klinger András – dr. Kepecs József), II–III. kötet. (Szerk.: dr. Kepecs József), KSH, Budapest, 1990–1995

Kulcsszavak: népszámlálás, adatlekérdezés, adatvédelem, térinformatika, interaktív térképek, kutatószoba.

Resume

When planning by what means data of the population census of 2011 should be made publicly available – having an eye on user's needs – dissemination in electronic form is given priority against the printed publications in order to make data widely accessible. Full-scope collection makes it possible to process data for any regional breakdown, even for smaller regional breakdown and analysis than settlement level, thus creating basis for national, regional and local decisions. It is set as target that users could access data in the required detail the easiest and fastest way by means of user friendly informatic tools. To achieve this goal it is inevitable to create a data release and query system, which is in harmony with the Act on Data Protection. Detailed form of data release will be elaborated by a special working group set up within the frame of census preparation project.